

MAGYAR ÉS ROMÁN VALLÁSOS MŰVÉSZET A KÖZÉPKORTÓL NAPJAINKIG

– *avagy mit üzennek az ikonok a ma emberének?* –

BENCZI MELINDA

2011 május 26 és 27 között a budapesti Francia Intézet adott otthont a Magyar és román vallásos művészet a középkortól napjainkig (*L'art religieux hongrois et roumain du Moyen âge à nos jours*) címet viselő kulturális és szellemi párbeszédnek Kelet és Nyugat között. A program rendkívül változatosnak ígérkezett, olyan neves előadókkal mint Beke László, Boros Judit, François Boespflug OP, Jávor Anna, Jékely Zsombor, Marie Lionnet, Philippe Sers, Radu Preda, Régis Ladous, Sarkadi Nagy Emese, Sorin Dumitrescu, Szűcs György, Terdik Szilveszter, Varga Mátyás OSB vagy Virgil Ciomos. Ha az előadások témáit nézzük, akkor se lesz kevésbé színes a kép: a Filioque teológiája és ikonológiája, A szentháromság a keleti és nyugati művészetben, Mesterek és műhelyek a 14-15. századi erdélyi falfestészetben, Messianizmus, az utópia és avantgárd Szántó György Sebastianus útja elvégzett című regényében; természetesen a sor még tovább folytatható. Lássuk tehát a csütörtöki nap eseményeit részleteiben.

A rövid felvezető után elsőként Virgil Ciomos¹ kapta meg a szót, aki előadásának a *A Filioque*² teológiája és ikonológiája (*Théologie et iconologie du Filioque*) címet adta és bevezetőjében hangot adott annak a reményének miszerint sikerül dűlőre jutni az évszázados vitában ami a Filioque körül zajlik. János evangéliumának 16. részének 7. versével („*Jobb nektek, hogy én elmenjek, mert ha el nem megyek, nem jön el hozzátok a Vigasztaló: ha pedig elmegyek, elküldöm azt tihozzátok.*”) illusztrálta kérdésfelvetését és arra a konklúzióra jutott, hogy mivel Krisztus halála tisztázatlan, különböző utakat kell bejárnia; ezek a külső és belső utak Húsvétkor találkoznak, ami lényegében átmenet a fenti és lenti világ artikulációi közt. Ehhez kapcsolódik Szent Gergely gondolata is, aki Krisztusról mint határról beszél. Ilyenként a témát három perspektívában lehetne értelmezni: a történelmi és eszkatológikus dimenzióban, ez nem más mint spirituális tanubizonyoságtétel arról, hogy Jézus valóban Isten leszármazottja, a másik szint a mártirikus logika megvalósulásának szintje, hiszen a megváltónak meg kell halnia ahhoz, hogy a megváltás aktusa

megvalósuljon, ugyanakkor ezzel a tettel egy új típusú mozgás manifesztálódik, miszerint a fiú, az ember fia, felemelkedik az atya mellé – ez pontosan az atya megtestesülésének komplementer mozgása. Mivel a szentháromság ikonológiája túl nagy téma, az előadó nem vállalkozik, és nem is vállalkozhat, egy részletes és átfogó ismertetésre, ehelyett konkrét munkákat mutat, melyek illusztrálják az addig elhangzottakat. A kivetített ikonok nagyrésznél közös vonása, hogy az együttérző, szomorú atya tartja a halott, de kezével a sebére mutató fiú testét, mintegy atyával megalkotott Pieta-t hozva létre. Érdekes külön kiemelni a szebeni (Románia) üvegikonok egyikét, hiszen egyrészt azon minden motívum megjelenik (létra, kereszt, kakas, lándzsa stb.), másrészt ez egyike az első ábrázolásoknak, ahol Szűz Mária a domináns eleme a képnek. Ez a tény azt a mögöttes jelentést is hordozhatja, hogy ezúttal ő a rejtett címzettje a szentlélek kiterjedésének (megfigyelhető, hogy rá mutat az Atya). Az előadó amellet is érvelt bemutatójában, hogy a galamb (mint a szentlélek szimbóluma) minden egyes ábrázoláson az atyától a fiú felé száll, közvetítőként és kegyelemvivőként.

¹ Román filozófus, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófia és Logika Tanszékének vezetője.

² (latin, a. m. és a Fiútól), a nicaea-konstantinápolyi hitvallásnak a Szentlélekről szóló részébe utólag betoldott szócscsa. Azt fejezi ki, hogy a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is származik. Ezt a kat. egyház kezdettől fogva tanította, ám bár kifejezetten nem vette be a hitvallásba.

A második előadás különlegességét növelte, hogy mivel az előadó nem tudott személyesen résztvenni a konferencián, egy videófelvételt küldött maga helyett. Sorin Dumitrescu³ előadásának címe Ribita, Erdély Metabionia-ja, a szent és a szakrális: ikonok és vallásos képek (*Ribita, Metabionia de la Transylvanie, Le saint et le sacré: icones et images religieuses*) volt. Ő előadásával azt célozta meg, hogy összekapcsolja a tradicionális és kortárs művészetet, illetve a középkori fejlődést nyomon követve megvizsgálja a kelet és nyugat civilizációinak találkozhelyét, Erdélyt. Az előadó állítása szerint Erdély bioniaja az osztatlan egyház bioniaja, amely híven tükrözi az egyházi kreativitást és azt, hogy az ikonográfiai kánon kíséri a hit metamorfózisát és spirituális kultúránkat is egyben. Ezután az előadó rátért egy rövid történelmi áttekintésre, amelyben hangsúlyt kapott az első és második egyházszakadás mellett a magyar-román bilaterális viszonyok expanzív és együttélést támogató modelljeinek váltakozása is. Végül Ribita és Almakerék⁴ összehasonlítása következett az ikonok szemponjából. A párhuzamba állításnak köszönhetően megtudhattuk, hogy míg az előbbi sokkal inkább meg tudta őrizni bizánci szépségét a felelős és szimbiózisra törekvő magyar hűbérúrának köszönhetően, addig az utóbbinak a stílusa sokkal inkább kevert, eklektikus, mivel a helyi hűbérúr katolicizálásra törekedett; az előadó szerint ez súlyos teológiai és esztétikai károkat okozott. Zárógondolatként azt emelte ki, hogy az erdélyi románok identitását a freskók és ikonok őrzik, amelyek érzékeny szeizmográfokként reagálnak a történelem eseményeire.

Harmadikként François Boespflug OP⁵ szólalt fel, előadásának címe: A szentháromság a keleti és a nyugati művészetben Magyarország, Erdély, Románia (*La Trinité dans l'art d'Orient et d'Occident Hongrie, Transylvanie, Roumanie*). Előadásában az istenség hármasságának ábrázolhatóságáról beszélt, arra keresve a választ, hogy milyen – és melyek ezek közül a legfontosabbak – ábrázolási családok jöttek létre nyugaton és keleten a szentháromságról. Állítása szerint a szentháromság manifesztációk öt fő csoportba inkvadralódnak, ezek az úgynevezett krisztusi, zsoldáros, atyai, háromszemélyű és három arcú ábrázolások. Az első kategóriába tartoznak azok az ikonok, melyeken a kegyelem trónja, az atya és a fiú jelennek meg, ezeken a képeken többnyire a galamb kettejük közt úgy helyezkedik el, hogy két szárnya az atya és a fiú száját érinti, így kapcsolva össze őket, szimbolizálva az atyától a fiú felé kiterjesztett szentleket. Az ilyen típusú ábrázolások a XIV. században a háromdimenziós művészeti formákban is megjelentek, főként a mai Svájc és Németország területén. A zsoldáros ábrázolások alatt a miniatúrákat értjük, míg az atyával való illusztrációkon többnyire Jézus az atya kebelében, a galamb pedig Jézus kebelében jelenik meg, mintegy örök kontinuitást sugallva. A három személyű és három arcú ábrázolások szoros rokonságot mutatnak egymással. Míg az első kategória azokat az ikonokat és freskókat tartalmazza, ahol három (néhol teljesen identikus) személy jelenik meg, addig a második kategóriában azok a művészeti alkotások találhatók, amelyek egy törzssel de három fejjel, vagy három arccal jelenítik meg a szentháromság egységét. Az előadó külön figyelmet szentelt az atya figurájának megjelenésére is, és felhívta a figyelmet arra, hogy bár nyugaton az egyház nem ítélte el az ilyen jellegű ábrázolásokat, azok spontán módon eltűntek, keleten pedig – ahol tiltott volt az atya leképezése – sokkal nagyobb számban találunk ilyen művészeti alkotásokat. Összegzésében arra tért ki a professzor, hogy bár néhol antitetikus a keleti és nyugati világ-, vallás- és művészetszemlélete, azért igenis van átjárás a két koncepció közt, hiszen a két világ egymást átítatta és ugyanazt a dialektikát jelenítette meg a normák és a hívők igényeinek keretén belül. Erre a szintetizált művészetre példa Magyarország, amely az utak, stílusirányzatok és ideológiák kereszteződésében található.

Radu Preda⁶ előadásában (*Kép és ikon: szimbólum és díszítés között – Image et icône: entre le symbole et la décoration*) a hitvallás mint művészeti alkotás kérdését járta körül arra keresve a válaszokat, hogy hogyan hiszünk, hogyan projektálunk és milyen összefüggés van a kettő között. Állítása szerint a vallásnak privilegizált kapcsolata van a művészettel, hiszen az egyháztörténetet is a művészettörténet mentén lehet felvázolni. Bizonyításként a fenti kijelentésre a nagy egyházszakadást hozta fel, mely a művészetben a két- és háromdimenziós ábrázolások elkülönüléséhez vezetett (nyugaton a szobrok, keleten az ikonok dominálnak). Tovább folytatva a különbségek felsorolását kitért a színhasználatra és megállapította, hogy míg nyugaton a túlhábzó, csábító, merész és provokáló kromatika volt a jellemző, addig keleten az unalmas, szürke és pasztellszínek elnyomó uralma dominált. Az ok keresésekor eljutott az önkényuralmi rendszerek művészet-felfogásához is és bár elismerte, hogy a kommunizmus művészetének vannak esztétikailag értékelhető alkotásai, azért felhívta a figyelmet, hogy a szinkronizálódás az identitás elvesztésével járhat együtt. Horia Bernea '90-es évek elején tett egyik kijelentését⁷ kiegészítve arra figyelmeztet, hogy minden művésznek meg kell határoznia a saját ars poeticáját, hogy őrzője lehessen a szellemi kincstárnak és

³ A Román Tudományos Akadémia tagja, festő és grafikus, a Bukaresti Nemzeti Képzőművészeti egyetem professzora.

⁴ Falu Romániában Szeben megyében (románul Mălâncrav).

⁵ A Marc Bloch Katolikus Egyetem Teológia Karának professzora, Strasbourg.

⁶ A Babeş-Bolyai Tudományegyetem Teológia Karának lektora.

⁷ A kelet-európai művészeknek spirituális előnyt élveznek.

kommunikálhassa népe történelmét. A fenti gondolategységet lezárva áttért a vallásos esztétika mibenlétének meghatározására, ahol kulcskérdés a szimbolika kontra dekoráció dilemmája. Véleménye szerint, azokat a valós szimbólumokat, amelyek pontos referenciapontokként szolgálnak, figyelembe kell venni, hiszen ezek olyan, több generáció által kidolgozott médiumok, amelyek vizuális és szemantikai jelentést hordoznak. Ezután az előadó rátért egy konkrét ikonosztáz bemutatására. A 2009-ben felszentelt templom⁸ különlegessége a II. Pál pápa személyes festőjének, *Marko Ivan Rupnik*nak és a temesvári művésznek, *Silviu Oravitza*nak, a közös munkája, az aranyozott ikonosztáz. Az előadó azért mutatja be ez a művet rendkívüli

részletességgel, mert híven ábrázolja a jelenkor törekvéseit és értelmezéseit. A művészek ugyanis arra törekedtek, hogy „megmentsék” a templomot a barokktól, így matematikai alapokon alakították ki az ornamentikát, a szimbolikára és nem a dekorációra fektetve a hangsúlyt. Az ikonosztázt apró elemekből építették fel, hogy annak elvegyék a falszerű, elválasztó jellegét egy átjárható, légius határvonalat képezve, amelyen keresztül beáramolhat a szentlélek a templomba. Az ikonok is kevesebb hangsúlyt kapnak, a művészek adaptálták használatukat a megváltozott funkciójukhoz; már nem az a szerepük, hogy az olvasni nem tudó hívek megismerjék a bibliai történeteket, ma már csak emlékeztetőül szolgálnak azokra, így nem elsődleges

szempont a dominanciájuk. Előadását azzal zárta, hogy kiemelte, a részletesen bemutatott mű példaként kell szolgáljon a keleti és nyugati művészet szintézisére, a szépség kultúrájának megőrzésének fontosságára és az isteni szépség teológiájának egyetemességére.

A konferencia záró előadásait Varga Mátyás OSB⁹ és Philippe Sers¹⁰ tartották, meglehetősen hasonló témáról. Az előbbi a *Hogyan hatott az ikon és az ikon fogalma a kortárs magyar képzőművészetre?* (*L'icône et l'idée d'icône: influences sur l'art contemporain hongrois*) címet adta előadásának, míg az utóbbi *Az ikon szerepe a modern művészetben* (*Le rôle de l'icône dans l'invention de la modernité artistique*) címet választotta. Mindketten egyetértettek abban, hogy az ikon nemzeti jelleget prezentál, amely folyamatos reflexiónak van kitéve, amely hatására számtalan értelmezésük született a különböző művészettörténeti korszakok során. Azonban az is elhangzott a konferencia során, hogy a különböző értelmezéseket óvatosan és megfelelő szkepticizmussal kell kezelni, hiszen minden ikonfestő művésznek megvan az a művészi szabadsága, hogy egyéni értelmezését a liturgiai hagyományok fölé emelje.

Összességében kijelenthető, hogy a konferencia tökéletesen megfelelt célkitűzéseinek, olyan platformot teremtett, ahol szakmabeliek és laikusok megoszthatták egymással észrevételeiket, elméleteiket inspirációt és megerősítést nyerve munkájuk folytatásához.

*

see@southeast-europe.org
www.southeast-europe.org

© DKE 2011.

⁸ „Schimbarea la față” Ortodox Templom, Kolozsvár.

⁹ Bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, költő, a Pannonhalmi Kulturális Igazgatóság és a Bencés Kiadó igazgatója, a Pannonhalmi Szemle szerkesztője.

¹⁰ Filozófus, művészettörténész, szerkesztő, a párizsi Nemzeti Művészeti Akadémia professzora.